

PTAKI LĘGOWE GÓR STOŁOWYCH NA TLE AWIFAUNY SUDETÓW I PROBLEMY OCHRONY PTAKÓW W PARKU NARODOWYM GÓR STOŁOWYCH

BREEDING BIRDS OF THE STOŁOWE MOUNTAINS AS PART OF SUDETY MOUNTAINS AND BIRD PROTECTION IN STOŁOWE MOUNTAINS NATIONAL PARK

ANDRZEJ DYRCZ¹ ROMAN MIKUSEK²

¹*Zakład Ekologii Ptaków Instytut Zoologiczny Uniwersytetu
Wrocławskiego, Sienkiewicza 21, 50-335 Wrocław*

²*Park Narodowy Gór Stołowych, Słoneczna 31, 57-350 Kudowa Zdrój*

Streszczenie. Na obszarze około 170 km², jaki zajmują Góry Stołowe, stwierdzono dotąd 98 gatunków ptaków lęgowych, w tym gatunki rzadkie i zagrożone w skali Polski i całej Europy. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt stosunkowo liczego występowania trzech gatunków sów, objętych Polską Czerwoną Księgą Zwierząt. Są to: puchacz *Bubo bubo*, sóweczka *Glaucidium passerinum* i włochatka *Aegolius funereus*. Z ochroniarskiego i faunistycznego punktu widzenia, cenne jest również gniazdowanie bociana czarnego *Ciconia nigra*, jarząbka *Bonasa bonasia*, derkacza *Crex crex* i czeczotki *Carduelis flammea*. Głuszec *Tetrao urogallus* i cietrzew *Tetrao tetrix* wyginęły w Górach Stołowych w ostatnich kilkunastu latach. Ochrona ptaków w PNGS powinna polegać przede wszystkim na zachowaniu i odtwarzaniu bardziej naturalnych biotopów (zwłaszcza leśnych), których obecność sprzyja różnorodności awifauny.

Abstract. In the Stołowe Mountains (c. 170 sq km), 98 breeding bird species have been recorded up to now, including rare and endangered species. A characteristic feature of the mountains is relatively high number of breeding pairs of rare owls, namely: the Eagle Owl *Bubo bubo*, Pygmy Owl *Glaucidium passerinum* and Tengmalm's Owl *Aegolius funereus*. All three species are included into the Polish Red Data Book of Animals. From the conservation and faunistic point of view, breeding of the Black Stork *Ciconia nigra*, Hazelhen *Bonasa bonasia*, Corncrake *Crex crex* and Redpoll *Carduelis flammea* seems to be interesting. The Capercaillie *Tetrao urogallus* and Black Grouse *Tetrao tetrix* became extinct in the Stołowe Mountains 10-20 years ago. The protection of birds in the National Park of Stołowe Mountains should include, first of all, the conservation and restoration of natural forest habitats.

WSTĘP

W 1993 roku znaczna część Gór Stołowych z rangi Parku Krajobrazowego została przemianowana na Park Narodowy, czyli obszar o najwyższej w Polsce formie ochrony.

Praca częściowo finansowana z funduszy KBN przyznanych Instytutowi Zoologii U.Wr. na działalność statutową (1018/s).

Oznacza to, że ochrona zasobów przyrodniczych wysuwa się na czoło, przed gospodarkę rolną, leśną, łowiecką i turystykę. Powstanie Parku Narodowego daje zatem większą, niż na obszarach sąsiednich, szansę na ograniczenie wielu negatywnych oddziaływań na awifaunę, które miały miejsce w przeszłości.

Awifauna Gór Stołowych nie doczekała się jak dotąd, całościowego opracowania. Artykuł niniejszy oparty jest głównie na własnych materiałach, zbieranych ekstensywnie w latach 1982-93 (A.D.) i intensywnie w ciągu ostatnich dwóch lat (R.M.).

CHARAKTERYSTYKA AWIFAUNY

Góry Stołowe zajmują stosunkowo niewielki obszar (około 170 km²) w obrębie Sudetów, ale pomimo to ich awifauna oznacza się pewnymi specyficznymi cechami. Cechy te w pewnym stopniu wynikają z unikalnej rzeźby terenu. Obecność ścian skalnych i stromych, zalesionych stoków sprzyja gniazdowaniu puchacza *Bubo bubo*, który równocześnie znajduje dogodny teren łowiecki na pobliskich, otwartych obszarach. Góry Stołowe są prawdopodobnie jedynym miejscem na Śląsku, gdzie puchacz nie wyginął całkowicie w okresie intensywnego tępienia w drugiej połowie XIX w. i z początkiem XX w. (Pax 1925, Heinze 1933, Dyrz i in. 1991). Obecnie w polskiej części Gór Stołowych stwierdzono występowanie 6-8 par lęgowych, co daje jedno z najwyższych zagęszczeń populacji tego gatunku w Polsce (Profus 1992, Pugaczewicz 1995). Puchacz objęty jest Polską Czerwoną Księgą Zwierząt (Głowaciński 1992), a jego liczebność ocenia się na 160-180 par lęgowych (Pugaczewicz 1995) i należy on do gatunków zagrożonych wymarciem (Profus 1992). Również w skali Europy, puchacz został sklasyfikowany jako gatunek zagrożony wyginięciem, silnie zmniejszający liczebność (Tucker i Heath 1994). W Górach Stołowych głównym zagrożeniem wydaje się być intensyfikacja ruchu turystycznego w pobliżu stanowisk lęgowych oraz prace leśne.

Góry Stołowe są też miejscem, gdzie dwa inne rzadkie gatunki sów: włochatka *Aegolius funereus* i sóweczka *Glaucidium passerinum*, występują w największym na Śląsku (łącznie z pozostałą częścią Sudetów) zagęszczeniu. Przyczyny tego nie są jasne. Prawdopodobnie wynika to z cech drzewostanów i obfitych zasobów pokarmu. Dotychczas wykryto na omawianym terenie 20 stanowisk włochatki i 12 stanowisk sóweczki. Obydwa te gatunki są objęte Polską Czerwoną Księgą Zwierząt, jako rzadkie. Krajową populację włochatki szacuje się na 100-500 par, a sóweczki 100-150 par (Domaszewicz i in. 1992, Dyrz 1992). Ptaki te gnieźdzą się w dziuplach starych drzew, a więc typowa gospodarka leśna polegająca na pozyskiwaniu drzew w wieku rębności i zabiegi sanitarne mają silnie negatywny wpływ na ich populacje lęgowe. Stosunkowo znaczne populacje lęgowe trzech rzadkich gatunków sów wyróżniają więc Góry Stołowe na tle innych masywów górskich polskiej części Sudetów.

W Górach Stołowych występuje miejscami mozaika różnych środowisk (różnowiekowe fragmenty borów świerkowych i buczyn, brzeziny, łąki i skały), co powoduje stosunkowo wysokie zróżnicowanie awifauny. Na tym raczej niewielkim obszarze stwierdzono dotąd gniazdowanie 98 gatunków ptaków. Obecność rozległych i bujnych łąk (zwłaszcza w okolicach Karlowa, Pasterki i Łężyc Górnych), powoduje, że niektóre, w zasadzie nizinne gatunki, mają tu najwyżej położone na Śląsku stanowiska lęgowe. Dotyczy to derkacza *Crex crex*, przepiórki *Coturnix coturnix* i w mniejszym stopniu świerszczaka *Locustella naevia*.

Prócz wymienionych wyżej, trzech gatunków sów, w skład awifauny lęgowej Gór

Stołowych wchodzi jeszcze cztery gatunki ptaków szczególnie cenne z ochroniarskiego i faunistycznego punktu widzenia. Są to: bocian czarny *Ciconia nigra*, jarząbek *Bonasa bonasia*, derkacz i czeczotka *Carduelis flammea*.

Bocian czarny w odróżnieniu od bociana białego *Ciconia ciconia*, prócz nizin, zasiedla też góry i na Śląsku występuje także wokół Kotliny Kłodzkiej. W całym jego zasięgu geograficznym populacje górskie są jednak znacznie mniej liczne niż nizinne (Cramp i Simmons 1977). Co najmniej od końca lat siedemdziesiątych 1-2 pary gniazdują w Górach Stołowych, żerując głównie w potokach i rzekach. Zajęte gniazda tego gatunku, w dwóch różnych miejscach, znaleziono w roku 1984 i 1996. W skali Europy, gatunek ten należy do rzadkich (Tucker i Heath 1994).

Jarząbek, który jest jeszcze stosunkowo liczny w Karpatach i puszczech północno-wschodniej Polski (Tomiałojć 1990), na Śląsku jest bardzo nieliczny. Występuje tutaj izolowana populacja, która obecnie znalazła się na północno-zachodniej granicy zasięgu geograficznego (Cramp i Simmons 1980). Na Śląsku, zupełnie wyginął na niżu już w latach dwudziestych tego stulecia i obecnie głównym miejscem występowania są Góry Bialskie (Dyrz i in. 1991). W Górach Stołowych, w 1930 r. oceniono liczebność jarząbka na 2-3 pary (Heinze 1930). Jest to gatunek osiadły, ale trudny do wykrycia. W latach 1990-1996 siedmiokrotnie spotykano tego ptaka (w tym czterokrotnie w porze lęgowej) w siedmiu różnych miejscach Gór Stołowych. Jarząbek wymaga urozmaiconych drzewostanów mieszanych z bujnym podszytem. W związku z tym, przy ukierunkowanej na „porządkowanie” gospodarcze leśnej, wycofuje się.

Jeżeli chodzi o dwa pozostałe gatunki kuraków leśnych, to po raz ostatni obserwowano tokującego głuszca *Tetrao urogallus* w Górach Stołowych, w roku 1986 w okolicach Batorowa (R. Krzemień w Dyrz i in. 1991), a obecnie już wyginął. Cietrzew *Tetrao tetrix* najprawdopodobniej też wyginął, pomimo że znaczne obszary brzeziny w sąsiedztwie polan w rejonie Karłowa i Łężyc Górnych wydają się być idealnym środowiskiem dla tego ptaka. Heinze (1930) ocenił liczebność cietrzewia w Górach Stołowych, w 1930 r., na 60 tokujących kogutów. Ostatnia informacja o występowaniu tokowiska na „sawannie” pochodzi z 1982 r. (Z. Słatyński). Liczebność cietrzewia maleje w całej Europie, a w Polsce spadek ten jest wyjątkowo drastyczny (Tomiałojć 1990). W przypadku niewielkiej i dość izolowanej populacji w Górach Stołowych, główną przyczyną wyginięcia mogły być rabunkowe polowania.

Derkacz, jako gatunek lęgowy, występuje na omawianym terenie na łąkach w rejonie Złotowa, Łężyc, Ciecierzyc i Kudowy Zdroju. Liczebność w 1995 roku oceniono na co najmniej 11 odzywiających się samców. Na „sawannie” ptaka tego słyszano już w czerwcu 1984 (A. Tracz). W Europie zachodniej liczebność derkacza szybko maleje w związku z kurczeniem się obszaru odpowiednich do lęgów środowisk i został on zaliczony do gatunków zagrożonych wyginieciem (Tucker i Heath 1994). W latach 1980-87, na całym Śląsku znanych było 61 stanowisk derkacza, w większości z pojedynczymi samcami (Dyrz i in. 1991), stąd Góry Stołowe trzeba uznać za ważne lęgowisko tego gatunku w skali regionu.

Czczotka jest gatunkiem, który od około 30 lat wykazuje ekspansję geograficzną w Europie (zwłaszcza w Czechach, Słowacji i Niemczech), a polską populację lęgową oceniono na 20-50 par (Jakubiec 1992). W ostatnich kilku latach była kilkakrotnie obserwowana w porze lęgowej w Górach Stołowych i najprawdopodobniej gnieździ się tutaj. Na Śląsku stwierdzono jej lęgi lub prawdopodobnie lęgnie się w Karkonoszach, Górach Izerskich, Bialskich, Bystrzyckich i w Masywie Śnieżnika (Dyrz i in. 1991; Mikusek, w druku).

Ptak ten jest objęty Polską Czerwoną Księgą Zwierząt.

Poza tym, w Górach Stołowych gnieździ się szereg gatunków, które są interesujące z faunistycznego punktu widzenia, ponieważ w skali kraju są stosunkowo nieliczne i często występują na ograniczonym obszarze. Są to (w kolejności systematycznej): krogulec *Accipiter nisus*, trzmielojad *Pernis apivorus*, kobuz *Falco subbuteo*, przepiórka (w skali Europy gatunek silnie zmniejszający liczebność, zagrożony wyginieciem - Tucker i Heath 1994), słonka *Scolopax rusticola* (sytuacja analogiczna jak u poprzedniego gatunku), siniak *Columba oenas*, zimorodek *Alcedo atthis* (zmniejszający liczebność w skali Europy - Tucker i Heath 1994), krętogłów *Jynx torquilla* (sytuacja jak u poprzedniego gatunku), dzięcioł zielonosiwy *Picus canus* (sytuacja jak w przypadku zimorodka i krętogłowa), pliszka górska *Motacilla cinerea*, pluszcz *Cinclus cinclus*, świerszczak, mucholówka mała *Ficedula parva*, orzechówka *Nucifraga caryocatactes*, kruk *Corvus corax*, czyż *Carduelis spinus* i krzyżodziób świerkowy *Loxia curvirostra*. Interesującym faktem jest też występowanie dość licznej populacji pustulek gniazdujących na skałach.

OCHRONA PTAKÓW

Istota ochrony ptaków w Górach Stołowych leży w zachowaniu i odtwarzaniu biotopów sprzyjających utrzymaniu różnorodności awifauny tych gór. Większość występujących tu ptaków to gatunki mniej lub bardziej związane z lasem. Wśród szczególnie cennych z ochroniarskiego i faunistycznego punktu widzenia są dziuplaki (sóweczka, włośchatka, siniak, dzięcioł zielonosiwy), stąd konieczność zachowania i odtworzenia starodrzewi i zrezygnowanie z eliminacji starych, dziuplastych drzew, nawet usychających. Prace porządkowe powinny być ograniczane celem zachowania bujnego podszytu (jarząbek, słonka), a wokół lęgów bociana czarnego i puchacza, obok wytyczenia stref ochronnych w promieniu 500 m w sezonie lęgowym i 200 m poza nim (zgodnie z zarządzeniem Ministra OŚNiL), należy także ograniczyć ruch turystyczny przez okresowe lub całkowite zamknięcie niektórych szlaków turystycznych. W przypadku włośchatki, a czasem także sóweczki, korzystnym byłoby rozwieszenie ograniczonej liczby skrzynek lęgowych w starannie wybranych miejscach. W granicach PNGS bardzo wskazane jest wprowadzenie stref ochronnych również wokół gniazd sóweczki i włośchatki. Odtwarzanie naturalnych buczyn i borów mieszanych i stopniowa eliminacja sztucznych monokultur świerkowych doprowadzi do dalszego wzbogacenia awifauny Gór Stołowych. Prawdopodobnie celowym byłoby podjęcie prób reintrodukcji cietrzewia, ponieważ jego siedliska w postaci rozległych brzezin dalej istnieją i nie należy wprowadzać tutaj zmian w drzewostanie.

Charakterystyczne dla Gór Stołowych łąki górskie stanowią interesujące z ornitologicznego punktu widzenia środowisko z powodu gniazdowania tutaj derkacza, przepiórki, świergotka łąkowego *Anthus pratensis*, pokląskwy *Saxicola rubetra*, a lokalnie - świerszczaka i gąsiora *Lanius collurio*. Są one też ważnym terenem łowieckim dla puchacza i ptaków drapieżnych (w sensie systematycznym). Należy dążyć do utrzymania tych łąk w obecnym stanie i zapobiegać sukcesji krzewów przez regularne wykaszanie, po okresie lęgowym ptaków (tj. najwcześniej w sierpniu). Łąki poza granicami Parku (np. powyżej Łężyc) należy uznać za użytki ekologiczne.

LITERATURA

- CRAMP S., SIMMONS K.E.L. (eds), 1977: The Birds of the Western Palearctic, Vol. I. Oxford.
- CRAMP S., SIMMONS K.E.L. (eds.), 1980: The Birds of the Western Palearctic, Vol. II. Oxford.
- DOMASZEWICZ A., RUPRECHT A.L., SZWAGRZAK A. 1992: Włochatka *Aegolius funereus*. W: Głowaciński Z. (red.) - Polska Czerwona Księga Zwierząt. Warszawa.
- DYRCZ A. 1992: Sóweczka *Glaucidium passerinum*. W: Głowaciński Z. (red.) - Polska Czerwona Księga Zwierząt. Warszawa.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991: Ptaki Śląska - monografia faunistyczna. Wrocław.
- GŁOWACIŃSKI Z. (red.), 1992. Polska Czerwona Księga Zwierząt. Warszawa.
- Heinze B. 1930: Zur Ornithologie des Heuscheuergebietes. Ber. Ver. schles. Orn. 16: 116-119.
- HEINZE B. 1933: Der Uhu im Heuscheuergebirge. Ber. Ver. schles. Orn. 18: 58-63.
- JAKUBIEC Z. 1992: Czeczotka *Carduelis flammea*. W: Głowaciński Z. (red.) - Polska Czerwona Księga Zwierząt. Warszawa.
- MIKUSEK R. w druku: Awifauna łąkowa Gór Bystrzyckich. Ptaki Śląska.
- PAX F. 1925: Wirbeltierfauna von Schlesien. Berlin.
- PROFUS P. 1992: Puchacz *Bubo bubo*. W: Głowaciński Z. (red.) - Polska Czerwona Księga Zwierząt. Warszawa.
- PUGACEWICZ E. 1995: Stan populacji puchacza (*Bubo bubo*) na Nizinie Północnopodlaskiej w latach 1984-1994. Not. orn. 36: 119-134.
- TOMIAŁOJC L. 1990: Ptaki Polski - rozmieszczenie i liczebność. Warszawa.
- TUCKER G. M., HEATH M. F. 1994: Birds in Europe: their conservation status. Cam-